

EL TEMPLE EFESIÀ D'ARTEMIS I LA PRIMERA CARTA A TIMOTEU, PEL DR. BARTOMEU PASCUAL, LECTORAL DE MALLORCA I RECTOR DEL SEMINARI

(I Tim. III, 14; IV, 1 i Act. XIX, 23-40)

OBSERVACIONS PRÈVIES

Contraposició, no absorció. — El grup efesià de les cartes de St. Pau. — Els reflexos de l'actualitat circumstant en les metàfores paulines. — Noves consideracions a favor de l'autenticitat de les Pastoral.

I. — La Història i la sana Teologia expliquen com les circumstàncies adverses, per divinal providència, han influït prou vegades en el desplegament de la doctrina i de la disciplina de l'Església, sens menyscapse, ni mudances, ni confusions, ni augments en ço que és intangible per tal com és dipòsit o institució divina. I no cal dir que el nostre estudi, jatsia tingui quelcom de comparatiu, no participa però d'aquest criteri més o menys heterodoxe, amb què molts d'historiadors de les religions comparades miren avui l'Església; posat que no és ací afirmada l'absorció de principis estranys, ans al contrari la contraposició d'elements propis i independents.

II. — Per a apreciar justament els perfils doctrinals amb totes les direccions llurs i matisos, l'exegesi no pot acontentar-se amb l'isolat estudi de l'escrit i de les immediates pertinències d'ell; ans ha d'ampliar l'observació i agrupar les vàries obres cronològicament i topogràfica també, en virtut de les relacions qui les uneixen amb aquells grans centres damunt els quals i des dels quals fou l'activitat dels autors exercitada. Efeso és així una ciutat providencialíssima en la literatura neotestamentària. En el tombant del primer segle, damunt aquesta metròpoli asiàtica i entorn d'ella, volant ben enlaire, s'obira el grup dels escrits joanins; abans però que Sant Joan, havia estat allà l'Apòstol de les Gents i allà es mou també una sèrie dels seus escrits, els quals escrits per ço com a Efeso es dirigeixen o des d'Efeso, o a ciutats sufragànies, designarem ací amb el títol de *grup efesià* dins l'epistolari de

Sant Pau. Efeso, el *lumen Asiae*, és també un punt lluminós per l'exegesi bíblica.

III. — Qui conegui quelcom de psicologia paulina, sap prou com en l'ànima del gran Apòstol en meravellosa unió s'harmonitzaven la concentració i fermesa de la seva vida interior potentíssima, i la fina i delicada percepció de les realitats externes i actuals, d'aquelles majorment que en alguna manera pertanyien a l'orde religiós, social i ciutadà. És així que la figura del gran Apòstol, més que la d'un qualsevol altre escriptor, apar revelada en les seves cartes, i això fins i tot per les metàfores que va prenent de tots els ambients que travessa o en què es troben els seus destinataris, entre els quals mentalment ell se persona; i a voltes de tal manera, que per elles ens és llegut inferir una situació precisa i fins i tot posar la data a una epístola. No acumularé exemples. Observem com un de tants casos d'aquesta impressionabilitat paulina (i l'allego perquè no sol allegar-se, mereixedor com n'és), el de la figura del soldat de Crist en la carta als efesians, VI, 11-17. No sé llegir aquesta perícopa sens que em vingui a la memòria el soldat pretorià qui en els dies de la data, acompanyava l'Apòstol constituït en *custodia militari*, i sense pensar que els ulls de Sant Pau qui va dictar-la, es devien fixar en ell com els d'un pintor en l'exemplar qui està a sa completa disposició, al descriure i aplicar puntualment de dalt a baix els detalls de la imatge amb una conseqüència poc comuna ben cert en les metàfores paulines. — Bé és ver però que no hi ha paritat en tots els ordes. Pels encisadors misteris de les religions paganes del món grec sentia l'Apòstol una aversió profunda i del tot irreductible; i aquesta aversió va prevenir la natural espontaneïtat de son estil i respecte d'ells imposà en son llenguatge i en les seves imatges aquella norma d'abstenció austeríssima amb què més tard el sant Abat de Claraval refusava en la imatgeria dels temples la *mira deformis formositas ac formosa deformitas* de les simbòliques profanitats. Així i tot però, fins en aquest orde, cal reconèixer en diversos llocs de les epístoles de Sant Pau quelques lleugeres i discretíssimes al·lusions, que podem endevinar aidats de la història antiga i en particular del llibre dels Fets dels Apòstols.

IV. — És així que, confrontant aquest llibre amb l'epistolari paulinià, brollarà de tant en tant la nova llum qui aclareixi llocs obscurs, com i també la força qui corroborei l'argument tradicional de l'autenticitat d'ambdós escrits.

Talment sembla esdevenir amb el textos consignats en el començ d'aquest treball que encapçalem amb el títol "El temple efesià d'Artemis i la primera carta a Timoteu", perquè intentem mostrar, sense pretenir ésser apodíctics ni exclusius, que la situació religiosa d'Efeso amb son temple de Diana es deixa sentir en alguna manera: 1.ª En la metàfora de la Casa de Déu (I Tim. III, 15). — 2.ª En el càntic religiós inserit al final del capi-

tol III (I Tim. III, 16). — 3.ª En lo avençat i complet de l'organització corporativa de l'Església d'Efeso.

I creiem que si el lector pot dissentir en el primer punt i en el tercer, concordarà almenys en el segon, vista la simple confrontació del text de l'himne amb el llibre dels Fets.

I

LA METÀFORA DE LA CASA DEL DÉU VIU COLUMNA I SOSTENIMENT DE LA VERITAT

Peculiar oportunitat de la metàfora del temple. — Especial relleu amb què sobresurt en el grup d'epístoles efesianes. — Altre segell efesià en el detall de la columna. — La visió de la gran assemblea jeràrquico-litúrgica: temple viu.

L'activitat de l'Apòstol, avenint-se sempre amb les necessitats i circumstàncies del lloc, hagué de dirigir-se a Efeso contra la superstició d'Artemis, qui des d'aquell centre dominava a manera de religió universal, irradiant damunt tot el món conegut, fins a lo més lluny de l'Orient en el seu temple de Suna, fins als confins de l'Occident en els temples d'Ibèria.

Del temple efesià d'aquesta deessa, tal com era en els dies de Sant Pau, tenim en la literatura llatina dos documents coetanis principals: el text tècnic de Vitruvi i el de Plini, de més variada i lleugera erudició. Es fixen aquests dos autors exclusivament en la part exterior de l'edifici, que és la que devia veure Sant Pau al travessar les vies sacres qui conduïen al temple i fins i tot al mirar dins la seva mà endurida pel treball la moneda columnària en què cobrava el jornal (Act. XX, 24) per a subvenir a les seves pròpies necessitats i a les dels que l'acompanyaven.

Vitruvi en el llibre terç, capítol primer, de la seva obra (*De archit. Libri X*), enumera i descriu amb exemples els diferents tipus escollits per a la construcció de temples a Grècia i a Roma, des del senzill *in antis* amb dues columnes només, fins al *dypterus* i l'*hypæthrus* amb la doble renglera de columnes qui s'estén al llarg de les quatre parets de la cel·la: "*Dypteros autem octostylos et pronao et porticu, sed circa aedem duplices habet ordines columnarum, uti est aedes Quirini dorica et Ephesiae Dianae ionica, a Ctesiphonte constituta*". — Plini en el llibre XXXVI, cap. 21 de la seva Història (*Nat. Hist. Libri*), ens diu que: "*Univerſo templo longitudo est CCCCXXV pedum, latitudo ducentorum viginti, columnae centum viginti septem a singulis regibus factae, sexaginta pedum altitudine, ex his triginta*

sex caelatae, una a Scopa...” — L'aspecte, doncs, que ofería el temple, d'onsevulla que es mirés, era el d'una *grandiosa i nobilissima columnata* i la impressió que produïa és la que expressa el mateix Plini a l'entrar a parlar d'ell d'aqueixa tan espontània faísó: “Graecae magnificentiae vera admiratio”.

Bé és veritat però que Sant Pau no la compartia: per contra, enfront aquell monument s'alçava més viva dins son esperit i amb major coratgia exposava ell en les seves predicacions la doctrina consoladora de la nova edificació espiritual del Déu vivent i vertader, que és l'Església de Jesucrist, prenent-la de les paraules del diví Mestre (Math. XVI, 18), desenrotllant però més i més la bella metàfora, afegint-li perfils que, com esdevenia sempre a l'Apòstol, li subministraven les impressions i circumstàncies del lloc i del moment, per tal de donar una més exacta idea de la venturosa realitat substitutiva als fidels efesians; els quals, a l'abandonar la superstició i el temple d'Artemis i al veure's constrets a morar en la ciutat qui era la *ναωκόπος*, experimentarien una temptació consemblant a la que sofríen els destinataris de la Carta als Hebreus, davant les esplendors del culte judaic en el magnífic temple herodià.

I una prova convincent que així esdevenia, és que aquesta metàfora del temple espiritual, molt tènue i escassa en les altres epístoles, es troba molt marcada i completa en les cartes del *grup efesià*, com se suposa, amb les oscil·lacions que tenen sempre les imatges al reflectir-se sobre les aigües mogudes de l'elocució paulina. Els textos clàssics d'ella són en la carta *ad Ephesios*, II, 20-22; en la carta escrita d'Efeso estant, *I ad Cor.* III, 9-17; i en la carta que estem ara examinant, escrita al Bisbe d'Efeso, *I ad Tim.* III, 15.

Diu aquest darrer text: “Això t'escric, esperant arribar a tu ben tost; mes, si tardés, per tal que sàpigues com t'has de portar en la *casa de Déu*, que és l'Església del Déu vivent, *columna i basament* de la veritat”.

Casa de Déu: *οἶκος* és el mot qui és ací emprat i *ναός* i derivats d'*οἶκος* promiscuament els qui són emprats en els altres dos textos; mes el context identifica la imatge, i en aquest com en aquells, tenim la metàfora del Temple sant de Déu; per altra banda, *οἶκος* en el Nou Testament (Luc. XI, 51), en els Setanta, i en els clàssics i tot, (Eurípides Ph. v. 1373) significa el temple i fins i tot la mateixa *ναός*.

Columna i basament de la veritat, és una aposició qui ens completa la metàfora del temple columnat i qui per si sola duu ja imprès altre segell de la localitat efesiana. La columna és, a la veritat, el motiu inspirador de belles comparacions en dos llocs de l'Apocalipsi i en altres dos de les cartes de Sant Pau: el perfil és lleuger en la pintura de l'àngel qui davalla del cel (Apoc. X, 1); i més complet en la del cristià vencedor “qui serà posat com columna en el temple de Déu” (Apoc. III, 12); ràpid però ben fort en Sant

Pau quan amb una sola paraula, diguem amb un sol cop de son cisell vehement, escultura la imatge dels tres apòstols columnes, στῦλοι, a l'entrada de l'epístola als Gàlates (II, 9). Ara bé, tots aquests textos pertanyen al grup d'escrius que anomenem efesians, inclosa també la carta darrerament a llegada, la qual, per anar dirigida als Gàlates del Nord, degué ésser escrita en la ciutat d'Efeso, tal com digueren ja antiquíssims autors i sostenen avui no pocs dels exegetes més prestigiosos. (Cfr. Lagrange: *Épître aux Gal.* p. XXVII; Steimman; *Die Briefe an die Thess. und Galater*, p. 67, etc.).

Es així que cal concloure, dient que la "columna" apar com element d'ornamentació literària, propi i peculiar del grup d'escrius efesians, entre tots els dels Nou Testament. El fet no pot ésser casual, i demana una explicació raonable. Per trobar-la, què més avinent que fitar el nostre esguard envers el temple d'Artemis, qui tan esplèndidament es reflecteix amb sa columnata en el susdit text de Plini, i que tan fortament devia ferir els ulls i el cor de Sant Pau i Sant Joan, autors de tals escrius i organitzadors de les primeres cristianitats asiàtiques?

Més encara. Per tal d'interpretar millor aquest detall en la perícopa que estudiem de la carta a Timoteu, gairebé ens sentim temptats de reforçar la metàfora i extremar l'antítesi, contraposant la *columna i basament de la veritat*, a les columnes qui en la pronau del temple efesià sostenien el gran frontó esculturat amb els relleus representatius de la mentida mitològica, perenne i públic ensenyament dels falsos misteris de Diana.

Pero, mirem ja el conjunt. Quan Sant Pau té els ulls girats envers la ciutat d'Efeso, la idea del temple és per ell cosa molt principal, i no l'expressa amb dues pinzellades ni la tanca dins un sol verset. Sobre els sis capítols de la primera carta a Timoteu, amb aquests detalls i amb molts d'altres de les variades prescripcions disciplinars qui semblen una anticipació del Codi de Dret Canònic, sorgeix vigorosament perfilat quelcom qui depassa els límits de la comunitat efesiana, i que tapa i eclipsa les magnificències del temple d'Artemis, quelcom capaç d'animar, i així ho intentava Sant Pau, al poc animós Timoteu: és la visió de l'Església universal amb els fidels d'un i altre sexe qui pregunten *in omni loco*, amb les comunitats de les vídues i de les diaconesses, amb els diaques, amb els preveres-hisbes, amb el bisbe delegat de l'Apòstol, amb l'Apòstol i Doctor de les Gents, amb el sacrifici de Crist "qui s'ha donat en redempció per a tots"; i dins aquesta assemblea jeràrquica i litúrgica qui constitueix el temple espiritual del Déu vivent, la columna i sosteniment de la veritat, molt més grandios que el temple columnat d'aquella deessa morta i de ficció el culte de la qual semblava afectar universalitat, se sent la veu de la llicó, de l'exhortació i de la doctrina, i si s'alça el carismàtic anunciant l'apostasia en els novíssims temps, també ressona unànime l'aclamació del gran misteri de pietat, l'himne

valent, apologètic i dogmàtic propi de l'Església efesiana. — D'ell anem a tractar en el capítol següent.

II

L'HIMNE ARTEMISIÀ DE L'ESGLÉSIA EFESIANA

La litúrgia del temple de Diana. — La himnologia en el grup efesià de les cartes paulines. — Taula comparativa de l'himne de la I a Timoteu i de la pericopa efesiana dels Fets dels Apòstols.

Dogmàtic, litúrgic, apologètic, antiartemisià. Sia'ns permès acumular a desgrat nostre tants de qualificatius per a expressar de bon principi i en poques paraules, el caràcter d'aquest bellíssim himne de l'Església d'Efeso, consignat en la primera de les Pastorals. Mes ací totes les nostres observacions han de convergir vers l'últim concepte que subratllem amb la paraula: *antiartemisià*.

El temple d'Artemis d'Efeso, així com per la seva fàbrica i ornamentació era, segons la susdita frase de Plini, "Graecae magnificentiae vera admiratio", ho era també per la pompa del culte idolàtric. La seva litúrgia en moltes de les solemnitats de l'any, majorment però en el mes primaveral d'Artemis consagrat a la deessa, esclatava damunt tota la ciutat en solemnes processons i càntics i aclamacions religioses populars.

Aquests actes per força havien de suscitar en l'esperit de Sant Pau i dels fidels efesians l'anhel d'una contraposició i d'una major solemnitat en les assemblees litúrgiques cristianes; i aquesta necessitat vivament experimentada determinà, entre altres coses, un notable desplegament en l'himnari sagrat d'aquella Església, apareixent ben aviat al costat dels salms i himnes de l'Antic Testament, molts d'altres himnes i càntics cristians de nova o similar factura.

Així havia d'ésser, i així fou en realitat. Amb la metròpoli efesiana estan relacionades les intenses notes litúrgiques i himnològiques de l'Apocalipsi escrit pel vellet d'Efeso i les de la carta de Plini, governador de la veïna Bitínia; però la nota pristina i principal està en les epístoles de Sant Pau i cabalment en les del *grup efesià*, les quals ofereixen en aquest sentit una marcada singularitat dins tot l'epistolari paulinià. I si no, observi's l'expressa i curiosa prescripció de la carta a Efeso, V, 18-20, repetida en la dels Colossenses, III, 15-16, els dos versets de la qual contenen tota una filoso-

fia i codi de música sacra, quant és a la lletra, a l'esperit i a la interpretació; llegeixin-se no ja la sèrie de petites doxologies, ans encara el grandios himne a la gràcia de Déu de tres estrofes i harmonies de vers altern, amb què comença l'epístola als Efesians; i noti's com són aplegats i intercalats textos de càntics cristians en Efes. V, 14, i en I Timot. III, 16.

En aquest darrer càntic qui és d'una plenitud dogmàtica meravellosa, es troben manifestament contraposades l'aclamació cristiana a l'acostumada aclamació de Diana, i la teologia de l'Évangeli a la teologia artemisiana: a aquesta doctrina que ensenyaven d'ofici els θεολόγοι i els ἱεροκήρυκες del temple, mencionats en les inscripcions lapidàries ara de poc descobertes, doctrina qui surava en l'ambient religiós de la ciutat νεωκόρος, que inspirava les sorolloses aclamacions de la multitud i que amb tanta d'oportunitat utilitzaven en els seus discursos l'interessat Demètrius i l'hàbil i eloqüent γραμματεὺς de la noble ciutat.

I com a prova ben clara adduïm la següent sinopsi, on els textos mateixos del nostre himne, vers per vers, i altres escollits de tals discursos i aclamacions, senzillament confrontats, es relacionen i caracteritzen.

I Tim. III, 16

ὁμολογουμένως.

"Ut omnes fatentur unanimiter"
Zorell: *Lexic.*—No és, doncs, el simple *manifeste* de la Vulgata, ans duu el concepte introductorí d'una pública i solemne confessió de lo que segueix.

Μέγα ἐστὶν τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον.

Ací tenim el principi de l'himne cristià, o per ventura una aclamació litúrgica qui va sola, o alternant amb l'himne. La contraposició a l'epiclesi litúrgica pagana fa pensar això darrer. No és estrany que, essent el

Act. Apost. XIX, 23-40

φωνὴ ἐγένετο μία ἐκ πάντων. v. 34.

No és estrany, ja que era, com veurem, una aclamació litúrgica molt coneguda i clamorosament pronunciada, *ekrason*, en aquell tumulte.

Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων. v. 28 i 34.

Ramsay i Cobern sembla que dedueixen de les inscripcions que aqueixa era una invocació litúrgica usadíssima. Això mateix creiem que es dedueix del context del relat dels Fets; puix que apar en ells com una exclamació

mega un qualificatiu artemisià tan típic i tan repetit, la comunitat cristiana volgués protestar d'ell vindicant i afirmant la veritable grandesa per a Crist i la seva Església.

mació unànime dels argenters, i després de tot el poble, exclamació única que dura dues hores i és suscitada per la presència d'un jueu. En aqueixa perícopa dels Fets el *mega* sona unes cinc vegades. Nombrosos són els documents extrabíblics on es troba. Vegeu molts d'ells citats, amb transcripció dels principals, en Wikenhauser, *Die Apostelgeschichte und ihr Geschichtswert*, pp. 364-65.

ὁς ἐφανερώθη ἐν σαρκὶ ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι.

Noteu els termes *sarkí* i *pneúmati* en llur oposició a obra de mans i a pedra caiguda del cel, com també la idea de prova i manifestació clara, contraposada a la de superstició gratuita i no justificable. També relacionem el *pneuma* amb el *theoí*, entenent el primer en el sentit de veritadera divinitat que és el que li donen Zorell, Belser, etc., etc.

ᾧφθη ἀγγέλοις.
ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσιν.
ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ.

Crist en el cel, en la terra, i en mig de totes les nacions és ja conegut i adorat. Heus ací la universalitat màxima qui es sobreposa victoriosament a la del culte artemisià.

"Ὅτι οὐκ εἰσὶν θεοὶ οἱ διὰ χειρῶν γινόμενοι.
v. 26.

Amb aquestes paraules que posa en boca de St. Pau, Demètrius resumeix tota la predicació de l'Apòstol, en quant anava dirigida contra el culte idolàtric d'Artemis.

ἦν ὅλη Ἄσια καὶ οἰκουμένη σέβεται v. 27.

Aquestes paraules expressen el concepte de religió artemisiana universal, tal com la ponderen sovint els autors antics mencionant els seus temples des del de Susa fins als d'Ibèria. Una llista d'ells es pot veure en Souter: *Diana. Dictionary of the Apost. Church.* — Cfr. Wikenhauser, *Die Apostelgeschichte*, etc.

ἀνελήμφθη ἐν δόξῃ.

Ἄρτεμιδος καὶ τοῦ διοπετοῦς. v. 35.

Es ací extremada l'oposició entre *anelemphte* i *diopetous*. El dogma de Crist, "recollit a lo alt amb glòria", contrasta amb la creença supersticiosa de la imatge de Diana, caiguda del cel. Aquest vers final d'estrofa és sumament artístic, valent, apologetic i oportú: desvia els ulls dels temples de la terra, per ço que esguardin més amunt; i ressona com el *sursum corda!* envers el temple més magnífic dels cels, on viu el Crist i gloriosament regna. Així es tanca l'himne cristològic, aquest petit Credo que comença en el Naixement i aparició en carn i acaba, amb nota autènticament lucana i per tant paulina, en la gloriosa Ascensió del Senyor. — Cfr. Luc. XXIV, 50-53; Act. I, 4-12, amb el sol verset de Marc. XVI, 19.

L'estàtua d'Artemis davallant o caient dels cels *agalma diopetes* (Zorell, *Lexicon, in verbo*). Deixem la lliçó de la Vulgata *Jovisque prolis*, la qual no està apoiada per cap manuscrit grec i suprimeix el concepte cabdal que precisament volem fer ressaltar. Era creença que l'estàtua d'Artemis del temple efesià, substitutiva d'algun aeròlit, havia davallat del cel. Sobre el culte d'aquestes imatges o pedres caigudes, vegi's Huby, *Christus*, p. 441, en ço qui atany a la religió grega en general; en ço qui atany al culte de Diana, són de notar els versos d'Eurípides, adduïts per Wikenhauser en l'obra ja esmentada.

Examinada aquesta taula comparativa, on els textos de les dues períopes efesianes s'acoblen sense violències ni recerques, creiem que serà tingut per justificat l'epígraf d'"Himne antiartemisià", si no apodícticament, però sí com a fonamentada i probabilíssima congruència.

I si així fos, tindriem una nova raó interna de l'autenticitat de les Pastorals; perquè, segons que havem vist, la primera a Timoteu, en aquest lloc, resulta ben saturada de l'ambient efesià, incrustada retrospectivament en el Llibre dels Fets, unida a la memòria d'un importantíssim esdeveniment en la vida de l'Apòstol.

Qui sap si aquest himne, dogmàtic, apologetic, antiartemisià, precisament fou compost i es cantava per a commemorar un tan gloriós esdeveniment en la predicació de l'Apòstol i en els orígens d'aquella seva església, contestant així perennalment a aquella gran cridòria idolàtrica de l'*ἔκνομος* *εκκλησία* aplegada en el teatre?

Així seria un himne de valentia, i de valentia en aquestes cartes donava lliçons al tímid Timoteu el valentíssim Sant Pau.

III

EL CONJUNT JERÀRQUICO-DISCIPLINAR DE L'ESGLÉSIA D'EFESO

Organització notable del temple d'Artemis. — Necessitat d'una prompta i completa organització de l'Església d'Efeso. — Objectivitat del quadre que ofereix la I a Timoteu.

Vasta era l'organització del temple de Diana d'Efeso. Una abella simbòlica duen gravada moltes de les monedes sacres que han trobat els solícits i pacients excavadors de les seves runes. Sense deconsiderar l'explicació general que dona Ramsay, veient en ella significada la mateixa divinitat artemisiana, ens apar versemblant la insinuació d'un altre arqueòleg, Cobern, qui diu si aquesta figura seria precisament l'emblema de la rica i singularíssima organització, a la qual ara ens referim. En efecte, els noms de *μελισσαι* abelles afanyoses, que duen les sacerdotesses d'un dels tres ordes i el corresponent de *ἑσσηνοι* amb què és denominada una classe dels sacerdots, donen fermaça d'aquesta interpretació i, en consonància amb antigues metàfores clàssiques, ens fan imaginar el temple d'Efeso com el gran rusc on ordenadament i jeràrquica es despleguen els múltiples ministeris rituals. Són gairebé en nombre de vint els qualificatius qui apareixen en les inscripcions de bell nou descobertes, per a designar les diferents classes i oficis de les persones qui, a cents i fins i tot a mils, com algú ha dit, estaven consagrades al servei del temple. No anem ara a transcriure'ls: acontentem-nos de dir que hi havia allà ministres i sacerdots de diversos graus, els quals tenien damunt ells un Suprem Sacerdot; i que hi havia també per a les dones nombrosos ministeris i tres distints ordes sacerdotals regits per una qui era apel·lada la Suprema Sacerdotessa. Aquesta organització complexa i aparatosa es manifestava adés en el servei quotidià, adés principalment en les solemnitats processionals.

En mig d'unes tals circumstàncies, Sant Pau, amb son temperament eminentment pràctic i ordenador, en la gran urbs efesiana es degué sentir estimulat i fins i tot obligat a oposar, molt aviat, organització cristiana a organització idolàtrica, tant més que allà tenia nombrosos fidels d'un i altre sexe convertits durant el trienni de son fecund apostolat. Així s'explica que la jerarquia tingués allà, ja d'un bon principi, una implantació completa i un marcat desplegament corporatiu, i també que hi hagués una major ampliació disciplinar de ministeris subsidiaris per a més utilitzar les dones en el servei de la comunitat.

La primera carta a Timoteu suposa aquesta situació. Els qui són en altres epístoles perfils isolats i dispersos, en aqueixa es troben agrupats i completats amb altres de nous. Ella ens presenta a Efeso els bisbes-preveres, els diaques, les diaconesses, les vídues del servei oficial de l'Església: els bisbes-preveres formen ja *προσβυτήριον* (IV, 14), corporació honorable i desitjable (III, 1), espècie de consell per l'Apòstol o pel seu bisbe delegat (V, 17; IV, 14): al costat de l'orde dels diaques qui, admesos després d'ésser provats (III, 10), amb els seus bons serveis van fent mèrits i adquirint el *καλὸν βαθμόν* (III, 13) per a un més alt càrrec, hi ha no solament l'institut de les diaconesses (III, 11) ans també l'institut de les vídues (V, 9), allistades en catàleg oficial (*καταλεγέσθω*) per a públics ministeris; tot això previngut i reglamentat amb les llistes qualificadores (III, 2-7; 8-10; 11; V, 9-10), no ja a manera de document constitutiu de cosa nova, ans bé regulatiu de lo que allà existia i s'havia experimentat (V, 11-15) quasi durant un desenni, des dels anys 55-57) de la primera estada de l'Apòstol, plasmador i organitzador d'aquella noble església.

En suma: per les especials circumstàncies i necessitats experimentades enfront l'organització artemisiana, creiem explicar amb nou raonament i raonament ben probable, aqueixa qui s'anomena prematuritat del conjunt jeràrquico-disciplinar de l'Església d'Efeso, tal com és revelada en la primera a Timoteu; conjunt que efectivament té quelcom de singular i d'impressionant en la literatura neotestamentària, i que ha estat motiu perquè els racionalistes, creient-ho del tot inexplicable en el segle primer, hagin retardada la data de la carta, negant per consegüent la seva autenticitat paulina i la de les altres pastorals.

CONCLUSIÓ

Al terminar aquest ràpid estudi que hauríem d'haver ampliat més reposadament, sia'ns permès fer notar que no havem seguit en ell un procediment apriorístic. Havem partit de l'observació d'una sèrie de fets històrics i de realitats literàries del Nou Testament, les quals totes coincideixen i són marcades del segell efesià; per ço dins aquesta localitat havem cercat una raó psicològica qui congruentment les expliqui, apuntant cap al temple d'Efeso qui tan viva impressió causava en tots i que molt fonda, i moit dolorosa també, l'havia de causar en l'ànima apostòlica i cristiana.

Puix que ens movem en un terreny que sembla inexplorat i és de crítica interna, no havem tinguda la pretensió d'ésser apodíctics ni exclusius. Creiem, però, que el capítol qui es refereix a l'himne antiartemisiana està suficientment justificat i que corrobora i tot els temes connexes dels capítols

primer i tercer; per manera que, si cada un d'aquests pogués semblar tènue i feble, major consistència tindrà el *funiculus triplex*, en què tots es relacionen. Serveixi aquest *funiculus*, si quelcom val, per a relligar la nostra epístola i les altres pastorals a la tesi tradicional de la seva autenticitat paulina.

Març, 1925.

BIBLIOGRAFIA

Per tal de no recarregar ni interrompre el text amb massa notes, han estat suprimides les cites; posem, però, ací d'una vegada i per orde alfabètic la llista de les principals obres que s'han utilitzat, per a complement, en aquest estudi.

Belser: Die Briefe des Apostels Paulus an Timotheus und Titus, 1907. — *Bernardi (Davi)*: Opera omnia: Apologia ad Gulielmum Abbat. — *Beurlier*: Diane (D. B. Vigouroux). — *Coburn*: The new archeological discoveries, 1917. — *Fermin Didot*: Collecció de clàssics grecs i llatins. — *Forget*: Diaconeses (D. Th. Cat.). — *Huby*: Christus. — *Maier*: Die hauptprobleme der Pastoralbriefe Paulus, 1920. — *Hagen*: Lex. Biblic, 1907. — *Meinertz*: Die Pastoral Briefe, 1916. — *Michiells*: Evêques. D. Apol. — *Perrault*: Les dix livres d'Architecture de Vitruve... avec de notes et figures, 1684. — *Ramsay W. M.*: Diana of the Ephesians; Religion of the Grece (D. B. H.). — *Souter*: Diana. (D. A. Gh. H.). — *Vigouroux*: Le N. T. et les découvertes archéologiques, 1896. — *Vogels*: Novum Testamentum graece, 1922. — *Wikenhauser*: Die Apostelgeschichte und ihr Geschichtswert, 1921. — *Zahn*: Apostelgeschichte, 1921. — *Zorell*: N. T. Lexicon graecum 1911.